

tussen

Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 8 1 ● 2009

Vleermuizen

Op stap met Jan Boshamer

● Jan Boshamer meet de rechter onderarm van een ruige dwergvleermuis. Foto: Wim Ruitenbeek.

Al meer dan twintig jaar doet Jan Boshamer in de uiterste Noordkop van Noord-Holland onderzoek aan vleermuizen met behulp van kasten die tevens een educatief doel dienen en en passant het huisvestingsprobleem van onze vliegende zoogdieren verkleinen. Dat levert interessante resultaten op.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw was het de trend nestkasten voor vogels uit natuurterreinen te verwijderen. Een heftige discussie brak los. Werkgroepen en actieve-lingen die veel vrije tijd hadden gestoken in het plaatsen, onderhouden en controleren van nestkasten, kregen van de ene dag op de andere te horen dat hun activiteiten niet meer op prijs werden gesteld. Nestkasten zijn onnatuurlijk en natuurterreinen zouden voortaan zo natuurlijk mogelijk beheerd worden. Dan maar wat minder mezen. Juist in die tijd, in 1987, kwam Jan Boshamer op het idee de vleermuizen in de kop van Noord-Holland aan extra huisvesting te helpen door speciaal voor hen ontworpen kasten te plaatsen in de eendenkooi van 't Zand. Landschap Noord-Holland, eigenaar en beheerder van die kooi, gaf na de bijzondere waarneming van een groepje groot-oorvleermuizen in een gammelschuurtje dat gesloopt diende te worden, toestemming om een aantal speciaal op deze dieren gerichte kasten op te hangen.

Jan Boshamer geeft drie argumenten voor deze onnatuurlijke maatregel: In de eerste plaats het bevorderen van de vleermuizenstand. In ons

toch al volstrekt onnatuurlijke landschap zijn natuurlijke holten waarin vleermuizen kunnen slapen en paren zeer schaars. Er zijn nu eenmaal nauwelijks bossen met voldoende oude bomen die voor natuurlijke holten kunnen zorgen. In de tweede plaats kun je met behulp van kasten voor een groot publiek aan aanschouwelijke educatie over vleermuizen doen. Voor de leraar die Jan ook is, is dat een belangrijk argument. Ten slotte kun je met behulp van kasten onderzoek doen dat op een andere manier niet goed mogelijk is. Om te kijken hoe dat onderzoek in zijn werk gaat, mocht ik een keer mee.

Na de eerste experimenten in de eendenkooi 't Zand heeft Jan ook kasten opgehangen in het park van Noorderhaven, de inrichting voor geestelijk gehandicapten bij Julianadorp, in het Robbenoordsbos (SBB) in de Wieringermeer, in Het Wildrijk, het polderbosje bij St. Maartensvlotbrug (LNH) en in een oude eendenkooi bij Callantssoog (SBB).

Kasten

Een vleermuizenkast bestaat uit een plank van ongeveer 60 bij 25 cm waar een tweede plank van 40 bij 25 cm op ongeveer 2,5 cm afstand tegenaan geschroefd is. Vleermuizen passen daar precies tussen. Door gleuven te zagen in de achterwand, maak je het makkelijker voor ze om tussen de planken omhoog te kruipen. Zo wordt een natuurlijke spleet in een boom geïmiteerd waar veel vleermuizen graag gebruik van maken om overdag in te slapen en te paren. Als de voorste plank aan de bovenkant scharnierend is gemaakt, kun je overdag eenvoudig controleren wat in de kast zit. Een horizontaal

Met behulp van kasten kun je onderzoek doen dat op een andere manier niet goed mogelijk is

plankje aan de onderkant vangt de uitwerpselen op en voorkomt dat vleermuizen op de grond vallen als ze zich na terugplaatsing in de kast niet meteen goed vastgrijpen. Kasten moeten buiten het bereik van wandelaars op minstens vier tot vijf meter hoogte opgehangen worden. Je moet dus een ladder meenemen als je wilt onderzoeken wat erin zit.

doen het in kasten

● Boven: Grootoorvleermuis met jong uit kast op Noorderhaven.
Foto: Jan Boshamer.

● Onder: Paargroepje van ruige dwergvleermuizen op formulier.
Foto: Jan Boshamer.

Grootoor- en ruige dwergvleermuizen maken vrijwel direct na ophangen gebruik van deze kasten. Soorten als de water-, baard- en meervleermuis hebben veel meer tijd nodig om de kasten te ontdekken, maar wanneer ze in het gebied voorkomen, kun je ze vroeg of laat zeker verwachten.

Ladder op, ladder af

Op een druilerige maandagochtend eind september gaan we naar Het Wildrijk. Hier hangen veertig kasten die allemaal gecontroleerd moeten worden. Dat betekent ladder op, ladder af. Het is erg rustig deze keer. Pas in de veertiende kast is het raak. Uitwerpselen op het

plankje duiden al op bewoning, en ja hoor: een ruige dwergvleermuis.

Metten

Voorzichtig pakt Jan het diertje uit de kast om hem aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. Als vleermuizen slapen, lijken ze wel verlamd. Bij het openen van de kasten laten ze zich eenvoudig pakken en zijn het zeer tamme onderzoeksobjecten. Ze proberen soms wel te bijten, maar meer verweer hebben ze niet.

Eerst wordt de omgevingstemperatuur opgenomen. Dan wordt het diertje gesekst, gewogen en de lengte van de rechter onderarm wordt gemeten. Vrouwtjes zijn groter en zwaarder dan mannetjes en kunnen wel 14 gram wegen. Het gebit wordt gecontroleerd, want oude individuen willen nog wel eens last hebben van cariës. Eén van de deze ochtend gecontroleerde mannetjes heeft duidelijk een paar rotte kiezen en is waarschijnlijk al vrij oud. Een versleten gebit zou wel eens het naderend einde voor de vleermuis in kunnen houden, omdat de harde insectenpantserletjes minder goed gekraakt kunnen worden. Bij mannetjes wordt ook naar de bucale klieren gekeken. Die zitten in de mond- ➤

Ruige dwergen

De ruige dwergvleermuis is verreweg de algemeenste soort in de kasten van de Noordkop. Zij hebben een erg interessante biologie. De mannetjes zijn overwegend honk-vast. Zij bezetten een kast of een natuurlijke holte, waar zij geen andere mannetjes dulden, maar in het najaar wel dames ontvangen. De vrouwtjes trekken. Vooral in september en oktober passeren ze in groten getale de Kop van Noord-Holland, op weg van hun zomergebieden in Oost-Europa naar hun overwinteringsgebieden langs de kusten van West-Europa, ook bij ons. Tijdens die trek komen ze zelfs op boorplatforms midden in de Noordzee terecht, zoals inmiddels 26 keer is vastgesteld. Ook boven de Kreupel, het inmiddels vermaarde vogeleiland in het IJsselmeer heeft Jan in september vliegende ruige dwergen vastgesteld. Ze zijn dus niet bang voor grote wateropervakten. De voorjaartrek is minder opvallend. 's Winters worden ze nogal eens in winterslaap gevonden tussen stapels hout voor de open haard. Tijdens de herfsttrek bezoeken ze de kasten van de mannetjes om te paren. Dat zijn er per etmaal vaak meer dan één per mannetje. Als er één ruige dwergvleermuis in een kast zit, is dat eigenlijk altijd een mannetje, zijn het er meer dan is dat altijd één mannetje plus een aantal vrouwtjes waarmee hij die nacht gepaard heeft. Dat kan er één zijn, maar ook drie tot zelfs twaalf vrouwtjes per keer. Geen wonder dat de mannetjes er in die gevallen vaak wat verformfaaid uitzien en veel gewicht hebben verloren. Een op de beschreven dag gecontroleerd mannetje dat alleen in een kast verbleef, woog 10,2 gram en was waarschijnlijk niet seksueel actief geweest. Een ander mannetje, dat met twee vrouwtjes een kast deelde, woog maar 6,5 gram. Soms wegen ze nog maar 4,5 gram.

De wijfjes slaan het sperma in hun lichaam op tot het volgende voorjaar. Weer terug in hun Oost-Europese zomergebieden werpen ze rond 1 juni soms één, maar meestal twee jongen. Die worden vier tot vijf weken gezoogd, waarna ze uitvliegen en zelf aan de kost moeten zien te komen. De reden waarom al in het najaar gepaard wordt, is mogelijk dat de hoeveelheid beschikbaar voedsel in de vorm van vliegende insecten dan het grootst is, waardoor de fysieke inspanning die foerageren vraagt het makkelijkst op te brengen is.

Ruige dwergvleermuizen zijn erg actieve dieren: vrouwtjes die over grote afstanden trekken en mannetjes die hele harems tevreden moeten stellen. Ook hun vlieg- en foerageerwijze is actief. In krachtige vlucht achtervolgen ze hun prooiën. Ze worden dan ook niet erg oud. De oudste gevonden individuen waren tien tot elf jaar.

De soort die na de ruige dwergvleermuis het meest wordt aangetroffen in de kasten in de Kop van Noord-Holland is de gewone grootovleermuis. Deze soort heeft een geheel andere biologie. Ze trekken niet en de vrouwtjes werpen maar één jong per jaar. Ook in andere opzichten lijken ze het kalmer aan te doen. Ze kunnen dan ook wel 35 jaar oud worden.

● Trap op, trap af in Het Wildrijk. Foto: Wim Ruitenbeek.

● Opmeten rechter onderarm. Foto: Jan Boshamer

● Baardvleermuis in kast op Noorderhaven. Foto: Jan Boshamer

hoeken en wanneer ze opgezwollen zijn, duidt dat erop dat ze seksueel actief zijn. Bij vrouwtjes worden de tepels bekeken om vast te stellen of ze gezoogd hebben. Alle gegevens worden keurig genoteerd op een formulier, om ze later te kunnen invoeren in een database.

Ringen

Als de diertjes zo onderzocht zijn, krijgen ze tenslotte nog een ring die om de rechter bovenarm

kan vaststellen. Daarom vormt het kastenonderzoek een welkome aanvulling op het inventarisatieonderzoek. Zo is dankzij het kastenonderzoek voor het eerst de schaarse baardvleermuis in de Kop van Noord-Holland vastgesteld, een soort die met een batdetector moeilijk is op te sporen. Inmiddels is deze soort al vier keer in de kasten van Jan Boshamer gevonden. De ruige dwergvleermuis is de algemeenste soort in deze kasten,

Een ten oosten van Magdenburg in het oosten van Duitsland geringd vrouwtje werd binnen tien dagen in het Robbenoordsbos teruggevangen

geklemd wordt. Veel van de gevonden mannetjes hebben al een ring, wat onderstreept dat ze erg honkvast zijn, want het zijn haast allemaal ringen die door Jan zelf zijn aangelegd. Het percentage terugmelding van de trekkende vrouwtjes is helaas erg laag. Toch leverden ook die leuke gegevens op. Zo werd een ten oosten van Magdenburg in het oosten van Duitsland geringd vrouwtje binnen tien dagen in het Robbenoordsbos teruggevangen. Uit ringgegevens is gebleken dat de ruige dwergvleermuisen die in Oost-Europa hun jongen werpen, uit twee populaties met gescheiden trekwegen bestaat. De ene populatie trekt door Oost-Europa naar het zuiden, de andere, waar wij mee te maken hebben, trekt naar West-Europa om te overwinteren.

Inventariseren

Vleermuisen worden meestal geïnventariseerd met de bekende 'batdetector'. Dat is een apparaat dat de zeer hoge frequenties van de vleermuisroepjes voor ons hoorbaar kan maken. Met de nodige ervaring zijn zo een aantal soorten te determineren. Maar aan deze wijze van inventariseren zitten beperkingen, omdat je met een batdetector niet alle soorten en niet alle verschillen

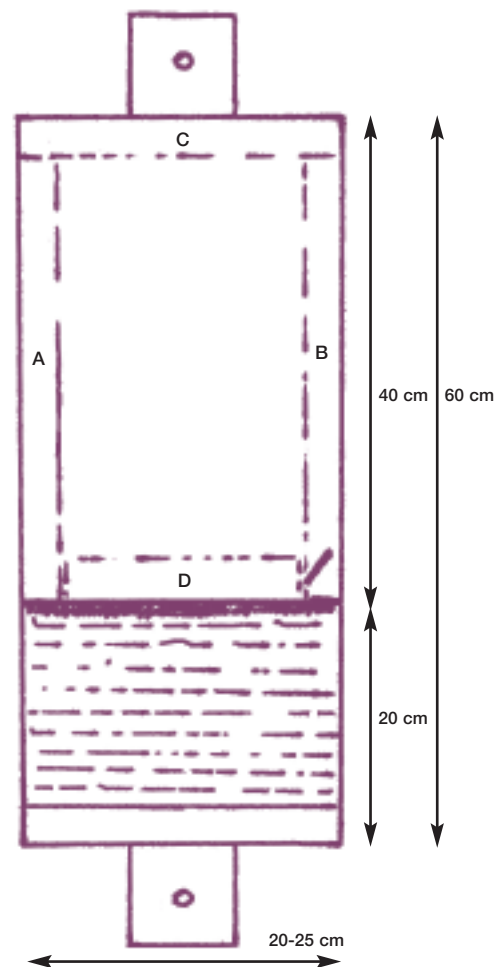
gevolgd door de gewone grootvleermuis. Andere soorten die in de kasten zijn aangetroffen zijn: dwergvleermuis, watervleermuis, meervleermuis en rosse vleermuis. De laatvlieger komt niet in de kasten en is in het gebied alleen met behulp van een batdetector vastgesteld.

Tijdens ons rondje langs de veertig kasten van Het Wildrijk vonden we in totaal zes bezette kasten, waarin in totaal negen ruige dwergvleermuisen zaten. Een erg magere oogst voor de tijd van het jaar, misschien veroorzaakt door de drukke werkzaamheden in Het Wildrijk in verband met de bestrijding van de iepziekte. Maar hoe dan ook, er blijft nog genoeg te onderzoeken over.

Wim Ruitenbeek
wim.ruitenbeek@planet.nl

Literatuur

- BOSHAMER, JAN P.C. & JAN PIET BAKKER, 2008. *Nathusius pipistrelles (Pipistrellus nathusii)* and other species of bat on offshore platforms in the Dutch sector of the North Sea. *Lutra* 51(1): 17-36.

● Werktekening vleermuiskast.

